

П. А. Кліш,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології ВППО;
А. П. Хом'як,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики
Східноєвропейського національного університету (СНУ) імені Лесі Українки;
А. А. Хом'як,
магістр факультету педагогічної освіти та соціальної роботи

Професіоналізм у педагогічному спілкуванні в контексті сучасних викликів

Розкрито суть спілкування, охарактеризовано специфіку педагогічного спілкування, його функції, виявлено проблеми готовності вчителів до професійного спілкування.

Ключові слова: спілкування, педагогічне спілкування, діалогове спілкування, комунікація, комунікативна діяльність.

Klish P. A., Khomiak A. P., Khomiak A. A. Professionalism in Pedagogical Interaction in the Context of Present-Day Challenges.

The article is aimed at revealing the nature of interaction. Specific features of pedagogical interaction as well as its functions are characterized. The problems of teachers' readiness to interact professionally are detected.

Key words: interaction, pedagogical interaction, dialogic interaction, communication, communicative activity.

Постановка проблеми. У числі компонентів освітньої системи є розвинуті форми педагогічного спілкування, що забезпечують формування комунікативної компетентності особи, здатної до соціокультурного діалогу в умовах інтенсивної міжнародної комунікації.

Метою статті є розкрити суть спілкування, охарактеризувати специфіку педагогічного спілкування, його функції, виявити проблеми готовності вчителів до професійного педагогічного спілкування.

Аналіз досліджень та публікацій. Спілкування є багатограним процесом, який вивчається філософією, соціологією, загальною і соціальною психологією, лінгвістикою, педагогікою та іншими науками. Дослідники розглядають спілкування як важливий компонент загальної культури та одну з умов самореалізації особи у стосунках з оточуючими людьми (Р. А. Арцишевський, О. С. Березюк, В. М. Бехтерев, А. С. Гелен, О. Я. Гойхман, М. Коул, К. М. Левітан, О. О. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, А. С. Макаренко, В. С. Мерлін, В. М. Оржеховська, В. О. Сухомлинський, Т. М. Титаренко).

Вагомий внесок в обґрунтування проблеми спілкування зробили Б. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, О. Гранюк, А. О. Деркач, А. Б. Добрович, Л. В. Кондрашова, А. В. Петровський, В. А. Семиченко, які досліджували культуру міжособистісних взаємин і засоби гуманізації навчального спілкування.

Феномен спілкування досліджується у руслі теорії стосунків, як процес сприйняття й розуміння людьми одне одного, як специфічна форма взаємодії, соціального зв'язку (Ф. С. Бацевич,

А. А. Брудний, О. Я. Гойхман, І. О. Зимня, Т. М. Надєїна, Т. В. Рябова та ін.).

Основними характеристиками спілкування дослідники вважають зміст – передачу інформації від людини до людини; сприйняття партнера зі спілкування; оцінку; взаємовплив; керування групою чи масовою діяльністю.

Можливості діалогу як форми спілкування, стилю взаємодії, засобу взаємовпливу та взаєморозуміння висвітлюються О. О. Бодальовим, А. Б. Добровичем, І. А. Зязюном, С. С. Макаренко, В. Я. Ляудісом, Л. А. Петровською, В. А. Семиченко та ін.

Виклад основного матеріалу. Вчені розглядають навчання як організований процес спілкування, відзначають єдність пізнання й спілкування в навчанні; вивчають особливості педагогічного спілкування, розробляють критерії оцінки рівня підготовки вчителя до спілкування з дітьми.

Так, за О. О. Леонтьєвим, форма навчання потребує конкретних способів взаємодії педагога та учнів. Для реалізації дидактичних завдань важливі такі комунікативні компоненти діяльності як мотиви, проблемні ситуації тощо [5].

В. А. Семиченко під педагогічним спілкуванням має на увазі цілісну систему соціально-психологічної взаємодії педагога та вихованців, до якої входить обмін інформацією, виховні впливи й організація взаємин за допомогою комунікативних засобів [8].

Процес спілкування як двостороння взаємодія потребує від освітянина оволодіння технологією діалогічності, він повинен уміти створювати демократичну і гуманну атмосферу педагогічного спілкування. Для цього, як зазначає Л. О. Гранюк,

необхідні: вміння забезпечити позитивний емоційний настрій, оволодіння стилем «теплого» спілкування, вміння налагоджувати контакт із співрозмовником і вселяти впевненість у своїх силах; готовність до внесення (на основі психолого-педагогічного аналізу взаємодії з партнерами) відповідних коректив у свою діяльність; установка вчителя на позитивне самосприйняття і сприйняття оточуючих людей. У діалозі зникають жорстко закріплені соціальні ролі «вчителя» та «учня», і рушійними силами спілкування мають бути обидві сторони [1].

Стосовно специфіки педагогічного спілкування О. О. Леонтьєв зазначав, що це професійне спілкування вчителя з учнями на уроці й поза ним у процесі навчання та виховання, яке має певні функції і спрямоване (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, а також на оптимізацію навчальної діяльності та стосунків між педагогом і учнем в учнівському колективі. Вивчаючи комунікативні вміння особистості, він виділяє такі компоненти вміння спілкуватися: а) вміння орієнтуватися в умовах спілкування; б) вибір змісту акту спілкування; в) вибір засобів передачі змісту актів спілкування; г) підтримання зворотного зв'язку [5].

Спілкування як специфічна комунікація в освітньому процесі реалізує інформаційно-комунікативну, регуляційно-комунікативну й афективно-комунікативну функції [4, с. 6].

Інформаційно-комунікативна функція охоплює процеси формування, передавання й прийому інформації. Вона реалізується на кількох рівнях. На першому здійснюється вирівнювання розбіжностей у вихідній інформованості осіб, що вступають у контакт. Другий рівень – передача інформації й прийняття рішень. На цьому рівні спілкування реалізуються цілі інформування, навчання тощо. Третій рівень пов'язаний з прагненням людини зрозуміти інших. Спілкування тут спрямоване на оцінювання досягнутих результатів (узгодження/неузгодження, порівняння поглядів тощо).

Регуляційно-комунікативна функція полягає в коригуванні не тільки власної поведінки, а й інших учасників спілкування і реагуванні на їхні дії. Відбувається процес взаємного налагодження стосунків, виявляються властивості, характерні для спільної діяльності (зокрема, сумісність, спрацьованість), здійснюються взаємна стимуляція й корекція поведінки. Цю функцію реалізують такі феномени, як імітація, інтуїція, навіювання тощо.

Афективно-комунікативна функція характеризує емоційну сферу людини. Спілкування впливає на її емоційні стани. В емоційній сфері виявляється ставлення до навколишнього середовища.

Особистісно-діяльнісною моделлю взаємодії учителя з учнями є діалогове спілкування. Саме навчальний діалог дає змогу кожному учасникові освітнього процесу реалізувати свій творчий потенціал.

Л. А. Петровською діалогове спілкування характеризується рівністю сторін, суб'єктивною позицією учасників, взаємною активністю, за якої кожен

не тільки відчуває вплив, а й сам рівною мірою впливає на іншого взаємним проникненням партнерів у світ почуттів і переживань, готовністю прийняти думку іншої сторони, прагненням до співучасті, співпереживання. Вона виділяє такі ознаки діалогу: відвертість, доброзичливість, спільне бачення суб'єктами взаємодії ситуації, взаємна спрямованість на розв'язання проблеми, рівність психологічних позицій учителя й учнів, взаєморозуміння, проникнення у світ один одного [7].

Л. В. Зазуліна, наголошуючи на значущості готовності педагога до діалогової взаємодії, пропонує дидактико-діалогову модель підготовки вчителя до створення «діалогового простору», що передбачає такі напрямки його діяльності: діалогізацію змісту навчального матеріалу через інтеграцію, поліфонізм, багатоаспектність, плюралізм його подачі; забезпечення діалогової взаємодії учасників педагогічного процесу; запровадження системи діалогового навчання; організацію цілеспрямованої рефлексії (діалогу з собою) як засобу самовдосконалення [2].

В. А. Семиченко виділяє функції навчального діалогу: передача інформації, соціального досвіду та культурної спадщини людства і конкретного оточення адекватними засобами, в результаті чого й формується певний світогляд; регулювання стосунків, виникнення взаєморозуміння як результату діалогової комунікації; забезпечення саморегуляції та саморозвитку особистості на основі «діалогу із самим собою», який реалізує рефлексивну функцію діалогу; реалізація можливостей комплексного виховного впливу; рівноправне, безумовне прийняття вчителем учня як цінності самої по собі й орієнтацію на індивідуальну неповторність, що веде до взаєморозкриття, взаємопроникнення, особистісного збагачення [8].

Провідна роль в організації діалогової взаємодії відводиться педагогові. Тому й набуває актуальності питання діалогової культури самого вчителя. І. А. Зязюн вважає уміння вибудовувати діалог з дидактичною метою навчального заняття показником рівня професіоналізму педагога, його фахової майстерності. Він відзначає, що орієнтація на культуру учасників навчального діалогу виявляється в таких тенденціях сучасних освітніх закладів, як гуманістична і гуманітарна спрямованість освіти, особистісна зверненість, створення учням реальних стартових можливостей для життєвого самовизначення [3].

Отже, починати процес створення діалогового середовища у школі треба саме з учителя. Він має бути підготовленим до роботи з учнями з точки зору формування діалогової культури та бути зацікавленим у результатах своєї взаємодії з ними. Тобто мати необхідну професійну підготовку та здатність до правильного, невимушеного, поміркованого спілкування у різних сферах, на різних рівнях та у різних ситуаціях, що допоможе йому у встановленні різноманітних контактів.

Специфічною особливістю діалогового спілкування є те, що навчання здійснюється в ситуації, де вчитель

повинен керувати не тільки процесом засвоєння учнями навчального матеріалу, а й процесом спілкування.

Аналіз відповідей учителів під час анкетування й бесід показав, що переважна більшість їх не приділяє спеціальної уваги засвоєнню понять, які характеризують процес спілкування. Комунікативні й мовленнєві вміння й навички ототожнюються – розглядаються як здатність створювати текст висловлювання, вести діалог, вступати в дискусію. Моделювання спілкування обмежується, як правило, його інформаційною стороною.

Більшість педагогів не ставлять спеціального завдання щодо оволодіння школярами механізмами міжсуб'єктної взаємодії, спрямовують свої зусилля не на процес спілкування як на об'єкт проектування, а на окремі сторони педагогічних ситуацій, їх розв'язання. Найбільш поширеним явищем є зосередження вчителів на власній діяльності, на методиці викладу навчального матеріалу, який вивчається, в конкретних комунікативних ситуаціях.

Педагоги розуміють важливість забезпечення сприятливих умов для оволодіння учнями комунікативною діяльністю, таких, як: збільшення кількості творчих завдань для підвищення мотивації, для навчання у співробітництві; упровадження діалогічних форм навчання, створення сприятливого психологічного клімату, врахування індивідуальних особливостей учнів.

Учителі вказують, що загалом проблема формування комунікативних умінь і навичок залишається нерозв'язаною. Навіть за високого ступеня усвідомлення навчальної інформації у школярів недостатньо розвинена мотивація до виконання роботи. Вони часто демонструють недостатнє володіння навичками спілкування зі сприйняття наданої інформації у випадках, коли необхідно пояснити або продовжити певну думку, організувати спільну роботу, не бажають виконувати завдання разом з однокласниками.

Як зазначають педагоги, однією з актуальних проблем формування комунікативної діяльності є нездатність більшості учнів аргументовано, різнобічно, із залученням власного досвіду й знань викласти свою думку щодо предмета спілкування. Найчастіше це пов'язано не з розвитком мовлення чи словниковим запасом, а з відсутністю досвіду участі в діалогічних формах комунікативної діяльності. На думку вчителів, це є наслідком недостатнього досвіду групової роботи в загальноосвітньому навчальному закладі.

Педагогами відзначається відсутність в учнів умінь співвідносити власні комунікативні можливості з реальними умовами спілкування. У них також виникають труднощі щодо контролювання перебігу спілкування. Тож пріоритетним завданням учителів вважають більш послідовну переорієнтацію навчання з монологічної, пасивної форми на діалогічну.

Освітяни також давали відповіді на запитання під час анкетування й бесід: як вони оцінюють свої потреби в спілкуванні на заняттях; чи подобається їм спілкуватися, працювати в парі, групі; чи є важливими для їхньої діяльності знання про спілкування, здійснення комунікативної діяльності; якими комунікативними вміннями й навичками вони мають володіти; як вони оцінюють свої комунікативні здібності, рівень своїх комунікативних умінь і навичок; чи виникають у них труднощі в процесі спілкування, якщо так, то які саме; що може, на їхню думку, зробити спілкування більш успішним.

За результатами проведеного опитування з'ясовано, що майже в усіх педагогів є потреба в знаннях про спілкування. Водночас більшість із них не змогла розрізнити поняття «спілкування», «комунікація», «комунікативна діяльність».

У вчителів виникають труднощі щодо перебудови програми спілкування відповідно до умов, що склалися, підтримки адекватного зворотного зв'язку з партнером зі спілкування, розв'язання конфліктних ситуацій, аналізу перебігу спілкування.

Висновки. Запорукою успішної діяльності педагога є система його знань про професійне педагогічне спілкування як багатогранну й поліфункціональну комунікативну взаємодію на суб'єкт-суб'єктному ґрунті.

Недостатня сформованість комунікативної діяльності в значній частині освітян багато в чому пояснюється відсутністю належної уваги до цієї проблеми у вищих навчальних закладах. Майбутньому педагогу важливо оволодіти теоретичними основами спілкування як важливої складової діяльності вчителя, набути комунікативних умінь, розвивати комунікативні й організаторські здібності, які забезпечать йому можливість будувати освітній процес на принципах педагогічної співпраці та співтворчості.

Використання діалогового спілкування на уроках відкриває перед дітьми можливість ознайомитися з новою системою комунікативних знань і водночас формує в них новий світогляд, прищеплює їм навички спілкування в рамках сучасних етикетних норм і умов.

Література

1. Гранюк Л. О. Розвиток діалогічності як важлива детермінанта професіоналізму співробітництва. *Діалог культур і духовний розвиток людини: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (24–25 січня 1995 р.)*. Київ, 1995. С. 17–19.
2. Зазуліна Л. В. Діалогізація дидактичного процесу в курсовій підготовці педагогічних кадрів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2000. 19 с.
3. Зязюн І. Педагогічна майстерність: мистецтво навчальної і виховної дії. *Гуманітарні науки*. 2002. № 1. С. 6–14.
4. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. Москва: Просвещение, 1987. 190 с.
5. Леонтьев А. А. Педагогическое общение. Новое в жизни, науке, технике. *Педагогика и психология*. 1979. № 1. С. 48.
6. Кліш П. А., Хом'як А. П. Педагогічне спілкування як професійний феномен. *Пед. пошук*. 2011. № 3. С. 18–21.
7. Петровская Л. А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг. Москва: МГУ, 1989. 216 с.
8. Семиченко В. А. Психология общения. Киев: Центр «Магистр – S», 1997. 152 с.